

Nagy zeneszerzők betegségei

Góth Miklós dr. és Göblyös Péter dr.

„Homo sum, nihil humani a me alienum puto.” „Ember vagyok, semmi emberit nem tartok magamtól idegennek.”

Terentius híres mondása a zeneszerzőkre is érvényes. Amíg művészetüket csodáljuk, nem tudjuk, vagy nem vesszük figyelembe a zeneszerzők emberi gyengeségeit, betegségeit, holott a nagy művészek nagy műveiket ennek ellenére alkották meg. A továbbiakban néhány nagy zeneszerző életéről, egyéniségéről, egészségéről tennék említést.

Johann Sebastian Bach

A zenetörténet óriását nem lehet csak egyszerűen tisztelni, szeretni, nagyra becsülni, Bach művészetével kapcsolatban az emberi hódolatnak nincs olyan magas foka, mellyel az egyszerű ember elismerését ki lehetne fejezni.

Nagyon találó a romantika ismert zeneszerzőjének, Busoninak értékelése: „Beethoven az ember zenéje, Mozart az angyalok zenéje, Bach az Isten zenéje.”

Bevezetésképpen talán érdemes volna Bach életét összefoglalni. (1. kép)

Bach életével kapcsolatban ismereteink hiányosak. Saját maga nem írt önéletrajzot, a leghitelesebb életrajzi adatokat gyászjelentéséből tudjuk, és egyik fia, Carl Philip Emanuel Bach állította össze atyjának életrajzi adatait. A világirodalomból Albert Schweitzer Bach-könyve kimagasló értékű. (Francia nyelven 1905-ben, átdolgozott német kiadása 1908-ban jelent meg.) A magyar szakirodalomból Bartha Dénes munkássága említésre méltó, több könyvet is írt Bachról (1967-ben már a 3. kiadás, 2000-ben újabb könyv.) A Bach család nagyszámú zenészt adott a zenetörténetnek, sőt ez az a család, amely a legtöbb zeneszerzővel rendelkezik.

Maga Bach 50 éves korában csak a család zenész tagjairól készített feljegyzéseket, „A zenész Bach család eredete” címmel. Összeállítása szerint a Bach családnak 53 zenész tagja volt. A család férfi tagjai közül 14 volt Johann, ezért mindegyik férfi megkülönböztetésül egy második keresztnévet is kapott

Bach összefoglaló művében a magyarok számára érdekes adat található: Bach egyik – apai – ükapja, Veit Bach, (1550?–1619) a három részre szakadt Magyarországi Habsburg tartományának felvidékén, Pozsony, Nyitra, Túróc háromszögében élt, foglalkozása molnár és pék volt, de kedvtelésből szívesen játszott citerán is. Protestáns volt, és amikor II. Rudolf protestánsokat üldöző rendeleteit kiadta, neki is menekülnie kellett, a vallási

1. kép. Bach arcképe Elias Gottlob Haussmann drezdai udvari festőtől, 1748-ból. A festményen jól látható Bach finom keze, és kezében a *Musikalisches Opfer* 6 szolamú kánonjának kéziratát.

biztonságot nyújtó Szászországba költözött, és a Gotha melletti Wichmarban élt. Ő tekinthető a muzsikusi Bach család ősi tagjának. Fia örökölte tőle a pék mesterséget, de lanton is játszott. Unokája már főfoglalkozású udvari zenész volt, dédunokája, Ambrosius Bach már Eisenachban udvari és városi zenészként működött. Felesége Elisabeth Lämmerhirt volt, Erfurtban házasodtak, onnan költöztek az Árpádházi Szent Erzsébet lakhelyéül, és Luther Márton menedékéül szolgáló Wartburg várának tövében lévő kisvárosba, Eisenachba. 8 gyermekük volt, ezek közül a legfiatalabb *Johann Sebastian*, a zene óriása.

Johann Sebastian Bach

1685-ben született, születésnapja bizonytalan, mert az akkor használatos Julianus-naptár szerint március 21-én született, ez a Gergely naptár szerint március 31-ének felel meg. A nagy családra való tekintettel szülei a szülőházból nagyobb házba költöztek, ez a ház ma is megvan, múzeum van benne. (2. kép).

Bach ifjúkora eléggé kalandos volt. Boldog, zenével telt gyermekkorának az vetett véget, hogy édesanyja Bach 9 éves korában meghalt, 10 éves korában pedig apja is elhunyt. Őt, és 3 évvel idősebb bátyját, Jakabot, legidősebb férfi testvérük, az akkor 24 éves Johann Christoph Bach, Ohrdruf kisváros szerény anyagi körülmények között élő orgonistája vette magához. Johann Christophot nem lehet eléggé nagy elismeréssel említeni, mivel nehéz anyagi körülményei közepette nem csak magához vette, eltartotta két öccsét, de először német, majd latin iskolába járatta, énekelni, zenélni is tanította őket. Legnagyobb erénye, hogy lelkileg is biztosította

2. kép. Bach gyermekkori lakóhelye Eisenachban. Ma múzeum.

számukra azt a szerető bánásmódot, melyet szüleik halálával elvesztettek. Jakab oboázni tanult, Sebestyént bátyja orgonálni, hegedülni tanította.

Bachot már kisgyermekként nagyon érdekelte a zene, ennek következtében felfedezte bátyja titkos szekrényét, ahol féltve őrzött kincseit, értékes kottáit tartotta. Ezeket Bach éjszakánként a Hold fényében másolta. Ezzel szemét annyira igénybe vette, hogy későbbi szempanaszainak ez is eredete lehetett. Természetesen, amint ezt bátyja észrevette, a másolást azonnal megtiltotta neki.

Jakab rövidesen visszatért Eisenachba, ahol a városi zenekarban játszott, majd a Magyarországon is járt XII. Károly svéd király udvari zenekarának tagja lett. Sebestyént lelkileg nagyon megviselte bátyjának elvesztése, kárpótlásul egy iskolatársában talált bensőséges, szerető barátira, akivel egész életükben egymás legjobb barátai is maradtak.

Az ohrdrufi kántor hozta a hírt, hogy a távoli Lüneburg Mihály kollégiumában ösztöndíjas helyek üresedtek meg. Javasolta, Bach ott próbáljon szerencsét. Bach és kebelbarátja el is indultak, a hagyomány szerint a kb. 300 km-es utat gyalog tették meg. Ez kb. annyi, mintha Budapeستől Munkácsig, vagy Temesvárig vándoroltak volna. Miután szerencsésen megérkeztek, rögtön le is vizsgáztatták őket, és a sikeres vizsga eredményeként ingyen szállást, étkezést, és némi pénzt is kaptak. Bachot rögtön a magasabb osztályba vették fel.

Bach olyan kitűnően haladt előre tanulmányaiában, hogy 15 éves korában már virtuóz orgonista és hegedűs volt, de csembalón, brácsán és gordonkán is játszott.

A lüneburgi iskola záróvizsgáját a többieknél fiatalabb korában tette le, míg a többiek 18 éves korában fejezték be tanulmányaikat, ő már 14 éves korában lebonyolította a kb. az érettséginek megfelelő záróvizsgáját. Anyagi lehetőségei azonban nem tették lehetővé, hogy egyetemre menjen, ezért állást keresett.

A weimari Johann Ernst herceg udvari zenekarában lett hegedűs, de ott csak fél évig maradt, mert a zenei munka mellett inasként is kellett dolgoznia, ezt pedig öntudata nem viselte el.

A közeli Arnstadt városának templomában ekkor új orgona épült, és Bach már ekkor, 15 éves korában olyan szaktekintély volt, hogy őt kérték fel az orgona elbírálására. A szakvélemény olyan alapos volt, hogy rögtön meg is hívták az új orgonához orgonistának, és a templom zenei vezetőjének. Az új állás azonban feszültségekhez is vezetett, mert a templom zenészei között ő volt a legfiatalabb, az egyházi vezetők pedig játékát túl „modern”-nek tartották. Ezért örömmel fogadta a meghívást a mühlhauseni Balázs templom zenei vezetőjének, de itt sem maradt sokáig, mert a templom lelkészeinek merev teológiai álláspontját nem tartotta zenei elképzeléseivel összeegyeztethetőnek. Mühlhausenben töltött idejének legnagyobb eseménye az volt, hogy feleségül vette harmadunokanővérét, a művelt, szép hangú, zenekedvelő, finom lelkű Maria Barbara Bachot, boldog házasságukból később 7 gyermek született.

Már házasként költözött vissza Weimarba, ahol ekkor már tekintélyének megfelelően fogadták. Zenei képességei itt teljesedtek ki, egyéni stílusa itt alakult ki. Már tanítványai is voltak, a többi között Johann Bernhard Bach, az őt felnevelő Johann Christoph Bach fia.

Weimarban találkozott a fiatal, zenekedvelő anhalt-kötheni herceggel, Lipóttal, akivel megismerkedésük pillanatától kezdve mély, őszinte barátság alakult ki. Lipót herceg rögtön meg is hívta Bachot Köthenbe zeneigazgatónak. Bach alá is írta a szerződést, örömeiben azonban elmulasztotta, hogy Wilhelm Ernst weimari hercegnél felmondjon. Ebből olyan indulatos szóváltás alakult ki köztük, hogy a herceg Bachot négy heti szabafogságra ítélte.

Ennek leteltével Bach boldogan sietett Köthenbe, ahol a herceg nagy szeretettel fogadta, nagy értékű fortepianot (a zongora őse) is rendelt neki. A herceg maga is zenélt, jól hegedült, a ma is rendszeresen előadott, híres hegedűversenyeket Bach ekkor, a hercegnek írta. A herceg időnként reumás panaszainak gyógykezelésére Karlsbad gyógyfürdőbe (a mai Karlovy Vary) utazott, ahová zenészeit, köztük Bachot is magával vitte. Bach itt találkozott Keresztély Lajos brandenburgi örgróffal, aki versenyműveket rendelt tőle. A felkérésnek eleget téve alkotta meg Bach a Brandenburgi versenyeknek nevezett 6 remekművet.

A Köthenben eltöltött 6 év volt Bach életének legboldogabb időszaka: családi boldogság, őszinte, pártfogó barátság, korlátlan zenei lehetőségek. Itt készült el a Wohltemperiertes Klavier zongoramű sorozat I. kötete, számos versenymű.

A boldog időszaknak két tragikus esemény vetett véget: karlsbadi nyaralásából visszatérve tudta meg Bach, hogy felesége, 12 és fél évi házasság után elhunyt. Egy év múlva a herceg felesége is meghalt. Új felesége, akit dinasztikus okokból kellett feleségül vennie, nem szerette a zenét, és Bachra is féltékeny volt, férjét ellene hangolta.

Ilyen körülmények után Bach nem tehetett mást, mint hogy állás után nézzen. Ekkor halt meg a lipcsei Tamás templom zenei vezetője, Johann Kuhnau, „a programzene atyja”, a Bibliai szonáták szerzője és Bach megpályázta ezt az állást. A templom és a város vezetői híresebb, nagyobb nevű zenei vezetőt szerettek volna, de azokkal nem tudtak megegyezni, így Bachra esett a választásuk, bár azt éreztették vele, hogy csak jobb híján alkalmazzák. (3. kép)

A lipcsei állás volt Bach életének utolsó állása, Lipcse volt utolsó lakhelye. Ezzel nem volt megelégedve, mert lakása kényelmetlen volt: A Tamás templom mellett volt a Tamás iskola, ahol az énekes fiúk képzése folyt, és Bach lakását a növendékek hálótermei mellett jelölték ki. (4. kép) Bach árván maradt gyermekeinek anyja is kellett: újból nősült, és az udvari trombitás leányát, a nála 16 évvel fiatalabb énekesnőt, a zenekedvelő Anna Magdalena Wilcken-t vette feleségül. Ez a házasságuk is boldog volt, 13 gyermekük született. Anna Magdalena kitűnő család-

3. kép. A lipcsei Tamás templom, Bach lipcsei működésének színhelye, és jelenlegi sírhelye. A templom a szentély felől.

anya volt, bár az első házasságból való gyermekek nem fogadták őt szeretettel.

Bachnak Lipcsében sok feladata volt: irányítania kellett a Tamás templom teljes zenei életét, szükség esetén új műveket kellett írnia, ezen kívül Lipcse 4 másik templomának zenei működését is felügyelnie kellett. Lipcse legfőbb temploma nem is a Tamás templom, hanem a Miklós templom volt. Tanítania is kellett a Tamás-iskolában, nem csak éneket és zenét, de latin nyelvet is. Vezetnie kellett a városi zenekart, és a Collegium Musicum műkedvelőkből, főleg diákokból álló kamarazene-kart, mellyel heti 1-2 hangversenyt kellett adniok világi zeneszámokból, esetleg szórakoztató és tánczenét is.

Ennek ellenére anyagi lehetőségei nagyon is szűkösek voltak, felettesei megalázó módon bántak vele. Csupán, mint orgonavirtuózt és orgonaépítőt becsülték, zeneszerzőként nem értékelték.

Ilyen hajszolt munka – fia feljegyzései szerint – napi 16 óra munkát jelentett. Ebben a feszült tevékenységben mégis remekművek születtek, sőt Bach legnagyobb remekműveit itt, Lipcsében alkotta meg.

Itt kezdte el élete főművét, a H-moll misét, melyen egész további életében dolgozott, itt írta passióit, melyek közül 2 maradt meg, a grandiózus Máté passió, és a nem kevésbé remek János passió, a diadalmas Magnificat, és egész sor egyéb remekmű, több, mint 200 egyházi és világi tárgyú kantáta.

Nagy Frigyes porosz király, aki maga is nagy zenekedvelő, jó fuvolás és tehetséges zeneszerző is volt, meghívta Bachot Berlinbe, ahol potsdami találkozásuk alkalmával fúga-témát adott Bachnak. Ebből készült a Musikalisches Opfer, a királyi téma fúgák, és kánonok formájában készült feldolgozása.

Utolsó műve, egész életének összefoglalása a Kunst der Fuge, a Fúga művészete című fúgagyűjtemény. Mindazt beleírta, amit a fúgaszerkesztésről tudni lehet, sajnos, befejezni már nem tudta.

Műveinek fele elveszett, vagy talán még lappang valahol, de így is kb. 1000 mű maradt utána.

A hajszolt munkának egészsége vallotta kárát. Bár élete során tulajdonképpen egészséges volt, idős korában

valószínűleg 2. típusú diabeteses lett, látása is egyre romlott, egyes feltételezések szerint retinopathia diabetica következtében. Szempanaszaihoz valószínűleg hozzájárult veleszületett rövidlátása, a gyermekkori éjszakai holdfény melletti kottamásolás, és a rengeteg éjszakai, gyertyafény melletti munka. Utolsó műveit már diktálta, kedves tanítványának és vejének, Christoph Altnickolnak. Keringése is romlott, a hagyomány szerint két stroke-ot is kapott, a másodikat közvetlenül halála előtt. A hagyomány szerint élete végén már nagyot is hallott.

Mindkét szemén valószínűleg szürkehályog is kialakult, melynek műtéti megoldása akkor már lehetséges volt. Más beteg miatt akkor éppen Lipcsében tartózkodott az angol sztár-szemsebész, Sir John Taylor, őt kérte meg, hogy őt is operálja meg. A műtét megtörtént, de sikertelen volt, Bach látása nem javult meg. Emiatt újabb szemműtét következett, de ez is csak átmeneti sikerre vezetett. Betegségeire gyógyszeres kezelést is kapott, de valószínűleg szepszis következtében ez sem vezetett eredményre. Halála előtt 10 nappal látni kezdett, rövidesen azonban újabb stroke lépett fel, és 1750. július 28-án, este 20.15-kor meghalt. 65 évet élt, ami az akkori viszonyok között hosszú életnek számított.

Özvegyének, Anna Magdalenának tragikus sors jutott: édes és nevelt gyermekei nem gondoskodtak róla, 10 évvel élte túl férjét, és életét utcai kéregető koldusként, nagy nyomorban fejezte be.

Johann Sebastian Bach temetése éppen olyan méltatlan volt, mint egész művészetének fogadtatása. A János templom kriptájába temették, de sírját nem jelölték meg

4. kép. A lipcsei Tamás templom és mellette a Tamás iskola, Bachnak és családjának lakóhelye. Johann Gottfried Krugner rézmetszete 1723-ból.

egyértelműen, csak a hagyomány alapján állították, hogy ez lehet Bach sírja. Később a templomot átépítették, ekkor véletlenül bukkantak rá koporsójára, nem is lehetett bizonyítani, hogy a csontok az ő maradványai. A II. Világháborúban a templom romba dőlt, szerencsére a vélt koporsó megmaradt. 1950-ben, halálának 200 éves évfordulóján kapta meg a méltó végtisztességet: koporsóját a Tamás templomba vitték át, és a templom szentélyében temették el, azóta is ott van, hódolónak zárandokhelyeként.

Emberi egyéniségéről csak szórványos megfigyelések maradtak. Külseje tiszteletet parancsoló volt, Otte német anatómus a feltételezett csontváz alapján úgy vélte, hogy 180 cm magas, jó megjelenésű ember volt, arca tiszteletet parancsolt. Albert Schweitzer, Bach arcképének tanulmányozása alapján állapította meg, hogy „A szinte rideg arckifejezésben van valami lenyűgöző.”

Otte szerint feltűnően nagy kezei voltak, csuklójától a 3. ujj hegyéig 21,5 cm, szétnyitott ujjainak távolsága 26 cm volt. Kezeivel 12 fehér billentyűt tudott átfogni, ez Liszt híresen nagy kezeinél nem sokkal kisebb.

A feljegyzések szerint szellemi képességei rendkívüliek voltak, iskoláiban végig nagyon jó tanuló volt, latinul, görögül, franciául, olaszul beszélt. Gyermekkorában szép szoprán hangja is volt. Rendkívül művelt volt, főleg a klasszikus kultúra eredményeit ismerte. Az elmúlt korok és saját korának zenéjét is behatóan ismerte. Főleg Vivaldi volt rá nagy hatással, Händelt nagyra tartotta, annak ellenére, hogy Händel őt nem becsülte, „kis vidéki senkinek” tartotta. Személyesen sohasem találkoztak.

Szemlemléti életében jellegzetes kettősség figyelhető meg: társaságban kellemes, jó modorú, de a zenében kérlelhetetlenül szigorú volt, saját tehetségét nagyra tartotta, és ezt – gyakran szigorú ordítással – kifejezésre is juttatta. A tehetségtelenekkel kérlelhetetlen volt, lesújtó véleményét a leghatározottabban kifejezésre is juttatta. Tanítványaival maximalista volt, véleményét gúnyosan, vagy akár ordítva közölte.

Szenvedélye a zene volt. Fia feljegyzése szerint számára a zeneszerzés sohasem volt kellemetlen kényszer, a legbonyolultabb zenék alkotását is szórakozásnak tekintette. A konyha gyönyöreit nem vetette meg, komponálás közben pálinka ivásával frissítette magát, de alkoholista nem volt. Szívesen pipált.

Családi életében rokonszenves volt, feleségeit, gyermekeit nagyon szerette, bár gyermekeivel szigorú volt, legidősebb fiát, Friedemannt kivéve, akinek tehetségét őszintén elismerte.

Feleségei rajongtak érte, Anna Magdalenára olyan hatással volt, hogy végül Anna Magdaléna írása is megváltozott, Bachéhoz lett hasonló.

Néhány szót családjáról: a családi életet nagyon komolyan vette, két feleségétől 20 gyermeke született, ezeknek fele élt meg hosszabb életkort.

Férfiasságát késő idős koráig megőrizte, 57 éves volt, amikor legfiatalabb gyermeke megszületett.

Idősebbik bátyjához, az őt felnevelő Johann Christophhoz atyát megillető rajongás fűzte, tiszteletére csembalóművet is írt.

Kisebbik bátyját, Johann Jakobot is nagyon szerette, amikor Jakob Eisenachba költözött, csembalóművel búcsúzott tőle.

Gyermekei Maria Barbarától:

Wilhelm Friedemann: Bach legidősebb fia, Halléban működött, ő „a Halléi Bach”. Apja saját magánál is tehetségesebbnek tartotta, Friedemannt azonban nyomasztotta apja nagysága, kisebbségi érzését alkoholba fojtotta, részeges lett, elzüllött, nyomorba jutott. Az életrajzírók szerint mániás-depressziós pszichózisban is szenvedett.

Carl Philip Emanuel, „a Hamburgi Bach.” Apja nem volt elragadtatva fia tehetségétől, de az utókor őt tartja a legtehetségesebb Bach-fiúnak. Ő tett a legtöbbet atyja emlékének ápolásáért, összegyűjtötte hagyatékát, életrajzi adatait, és ezeket hivatásos íróknak adta át. Elméleti tankönyvet is írt, melyet Haydn is nagyra értékelt. Népszerűségének túlságos érzékenysége ártott. Saját korában apjánál népszerűbb volt, műveiben apja stílusa mellett a klasszicizmus alapjai is megjelennek.

Anna Magdalenától:

Johann Christian, „a Londoni Bach.” Simulékony, megnyerő modora közkedvelté tette. Katolizált, ez a családban felháborodást váltott ki. Eleinte a milánói dóm orgonistája, majd Londonban az angol királyné udvari karmestere, a királyné leányainak zenetanára volt. Pártfogolta az ifjú Mozartot. Zenei stílusa a klasszicizmus felé közeledő „gáláns”, rokokó stílus volt. Apja nem sokra becsülte, megjegyezte róla: „butaké a szerencse”. Népszerűsége azonban atyjáét felülmúlta.

Johann Christoph Friedrich, „a Bückeburgi Bach.” A bückeburgi herceg zeneigazgatója lett, kevés műve maradt fenn, ezért tehetségét megítélni nem lehet. Fia, Wilhelm Friedrich Ernst számos főúri udvarban volt zeneigazgató, művei a maguk korában sikeresek voltak. Neki csak leányai voltak, így 1845-ben történt halálával a Bach-család ezen ága férfiágon kihalt. Mellékágon a XXI. században is számos Bach él, de közöttük hivatásos zenész már nincs. A Bach zenészcsalád legfényesebb ága tehát 300 éven, 11 generáción keresztül virágzott, 1550-től, Veit Bach állítólagos születési évétől 1845-ig, Wilhelm Friedrich Ernst haláláig, a csúcsponttal, Johann Sebastian Bach működésével az 1700-as években. A nagy családban több mint 50 hivatásos zenész volt.

Czeizel „piramis-elmélete” a népes Bach-családra vonatkozóan tökéletesen bevált.

Bach zenéjének értékelésére nem érezzük magunkat illetékesnek, csupán a zenetudósokra hagyatkozniunk.

A zenetudomány értékelése szerint Bach zenéje a barokk polifónia csúcspontja, és egyben lezárása is. Zenéjét kortársai már korszerűtlennek érezték, nem sokra

becsülték. Fiainak „gálás” stílusa sokkal közkedveltebb volt, mint atyjuk geometrikus fűgái. Bach zenéjében van valami a magasabb matematikából, művei a legtökéletesebben kidolgozottak. Nem csoda, hogy Bach művei minden tekintetben tananyagnak számítanak, műveiben van pedagógiai vonatkozás is. Ugyanakkor a Bach-művekben mély lelki hatás is van, lassú tételeit nem lehet meghatottság nélkül hallgatni.

Halála után műveit nagyrészt elfelejtették, alig játszották. Amikor Mendelssohn felújította a Máté passiót,

ezzel kezdődött meg a nagy Bach-reneszánsz, és egyben a régi zene kultuszának korszaka. Berlioz találóan mondta: „Bach az Isten, és Mendelssohn az ő prófétája.”

Lenyűgöző hatása olyan tudósokban nyilvánul meg, mint Albert Schweitzer, aki egész életét és művészetét Bach kultuszának ápolására szentelte.

Bach neve németül patakot jelent. Nem véletlenül mondta róla Beethoven: „Nem patak, hanem tenger.”

Valóban tenger, néha viharos, néha megnyugtató, de mindig végtelen.